Slobodník, Dušan

Miesto faktografickej prózy v literárnom procese

In: *Genologické studie. I.*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1991, pp. 135-138

ISBN 8021001240

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/132254
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

MIESTO FAKTOGRAFICKEJ PRÓZY V LITERÁRNOM PROCESE

Dušan Slobodník (Bratislava)

Literatúra si v každom období ustanovuje kontakt s realitou, usiluje sa ju využívať nielen ako tematické východisko, ako podnet k zobrazeniu meniaceho sa vzťahu človeka a spoločnosti, medziľudských a spoločenských vzťahov, ale aj ako napĺňanie možností vlastnej vnútroliterárnej druhovožánrovej diferenciácie. V konečnom dôsledku slúži druhovožánrová diferenciácia najzákladnejšej úlohe literatúry - podávať umelecké, z poznávacieho, ideového, etického aspektu závažné svedectvo o situácii človeka.

Veľmi názorne sa tieto možnosti a vnútorné dispozície literatúry dajú identifikovať, ak sa zameriame na 20. storočie, najmä na jeho druhú polovicu. Je známe, že súčasťou spoločenského vývinu sa teraz v miere, neznámej pre predchádzajúce historické etapy, stáva veda. V Návrhu novej redakcie Programu Komunistickej strany Sovietskeho zväzu sa napríklad hovorí: "Veda má čoraz väčšiu úlohu v rozvoji výrobných síl a zdokonaľovaní spoločenských vzťahov, pri utváraní principiálne nových druhov techniky a technológie, vo zvyšovaní produktivity práce, využívaní hlbín Zeme, oceánu a vesmíru a ochrane a zlepšovaní životného prostredia." (Pravda, 26. X. 1985, s. 5).

Literatúra sa nevyhnutne musí adaptovať na novú sociálnu skutočnosť determinovanú vedou. Na tomto "adaptačnom" postoji k vede participujú všetky zložky literatúry vrátane literárnej vedy. Osobitne výrazne reaguje na novú situáciu próza v širokom zmysle slova. Vyplýva to z jej podstaty, z vnútorných dispozícií prózy najkomplexnejšie zobraziť objektívnu skutočnosť. Na prvom mieste treba spomenúť globálnu stratégiu prózy súvisiacu s vedou: je nou úsilie sprístupniť čo najväčšiu mieru objektívne platného poznania. Bez úsilia o taxatívny výpočet môžeme tu uviesť aj viacero čiastkových javov premietajúcich sa do štruktúry prózy a spätých s vedeckým vývojom nielen 20., ale aj 19. storočia. Je to aj uplatňovanie prúdu vedomia (analogicky s rozvojom psychológie), aj redukovanie rozprávačskej demiurgickosti, aj iniciatívne využívanie časopriestoru (psychologický čas, časové inverzie pri reprodukovaní udalostí), vizuálnosť a montážovosť príbehu, s akou sa stretávame napr. u Johna Dos Passosa alebo Vasilija Šukšina (vplyv filmu, ktorý je však v konečnom dôsledku takisto konkretizáciou vedeckého objavu). Nemôžeme tu rozoberať vzťah poézie a vedy, hoci v poézii 20. storočia je nemálo prvkov vedou prinajmenej ovplyvnených.

Vlastným predmetom záujmu úvahy je schopnosť literatúry reagovať na vývin rozširovaním druhovožánrového registra, schopnosť vytvárať nové literárne kategórie, v ktorých sa vedecké poznanie stáva aj vzorom, aj témou literárneho spracovania, v ktorých teda vzťah vedy a literatúry nadobúda nové parametre.

Osobitné miesto tu patrí dvom literárnym kategóriám, ktoré sa

v posledných desaťročiach vyvíjajú veľmi dynamicky: faktografickej próze (literatúre faktu) a science fiction (vedeckej fantastike). Možno ich pokladať za dve hlavné konkretizácie osobitných systémov súčasnej prózy. Tieto systémy sa z istých vnútorných aspektov navzájom dopĺňajú. Sú - ak na ne nazeráme z istého zorného uhla - vypätým riešením vzťahu faktov a fikcie, reálneho a fikcie, ktorý má v dejinách osobitné miesto. Celá epika vrátane protoliterárneho mýtu je totiž konkretizáciou vzťahu reálneho a fiktívneho, faktov a fikcie, pričom tento vzťah a či pomer sa od žánra k žánru, od storočia k storočiu menil. Podiel faktov vzrastá najmä v našom storočí a je to takisto odraz prevalencie vedeckého poznania, pre naše časy takého významného. V tomto článku sa však nechceme venovať dynamickému vzťahu fiktívneho a reálneho, fiktívneho a faktografického - urobili sme to v štúdii Fakt a fikcia v literatúre a sčasti aj v knihe Cesty k próze. Rovnako nechceme v tejto úvahe analyzovať science fiction, ktorej sme venovali samostatnú publikáciu Genéza a poetika science fiction (1980).

Chceme upriamiť pozornosť na faktografickú prózu. Nanucujú sa najmä okruhy problematiky: ako určiť rámec faktografickej prózy, aké sú jej záväzné estetické a poetologické črty a - po druhé - aký je vzťah faktografickej prózy k vede a vedeckému poznaniu.

Charakteristické črty faktografickej prózy, ktorú v našej koncepcii vyčleňujeme zo širšieho rámca vedeckopopulárnej literatúry, sú tieto:

1. Sústredenosť na človeka (spoločenstvo)- Sprístupnenie objektívnych faktov o živote a činoch jednotlivca (umelca, vedca, vojenského činiteľa atď.). Okrem jednotlivca môže ísť o reálne skupiny jednotlivcov (napríklad diela sovietskeho autora S. S. Smirnova Brestská pevnosť, Hrdinovia Brestskej pevnosti, alebo kniha Vladimíra Ferku Svetom, moje, svetom o slovenských drotároch - v tomto prípade ide o skupinu stavovskú). A ďalej môže ísť o reálne historické spoločenstvá - tu sú vhodným príkladom knihy V. Zamarovského o Sumérčanoch, Grékoch, Rimanoch atď.

2. Ako vyplýva zo snahy stvárniť reálnych ľudí, skupiny ľudí, spoločenstvá, charakteristickou črtou faktografickej prózy je odzrkadlenie reálnych udalostí, udalostí, ktoré sa potvrzujú výpovedou aj iných prameňov - najmä historických. Z podmienky stvárnenia reálnych osudov vyplýva aj nevyhnutnosť zachytiť reálny časopriestor udalostí. Pritom z aspektu časového zaradenia ide o minulé udalosti - z hľadiska autora, a tým, prirodzene, aj čitateľa. Podmienkou faktografického diela je opora o fakty, pričom fakt definujeme v tejto súvislosti ako časopriestorovú konkrétnu, absolvovanú udalosť súvisiacu s človekom, spoločenstvom alebo prírodou.

3. Súčasťou koncepcie musí byť pre autora úsilie dopátrať sa poznania toho či onoho historicky vymedzeného úseku skutočnosti.

4. Autor sa usiluje pridať dielu estetický, umelecký rámec, jeho ambíciou musí byť - preniknúť od faktu k jeho zmyslu v kontexte života a spoločenstva, vrátane kontextu súčasnosti. To znamená aj výrazný subjektívny prvok, ktorý vnáša do diela autor a ktorý je vyjadrením jeho svetonázoru, ním uznávaných a postulovaných etických, ideových hodnôt. V diele sa teda musia spájať okrem ideových a etických aj poznávacie a estetické prvky. V súvislosti s ideovým významom faktu hodno pripomenúť myšlienku: "... Fakt prevzatý zo života, ktorý sa ocitol v sfére umenia a stal sa jeho stavebným materiálom, je arénou ideologického, svetonázorového zápasu v rovnakej miere ako obraz vytvorený umelcom" (Inostrannaja literatura, 1966). V súvislosti s estetickou štruktúrou faktografickej prózy treba zdôrazniť najmä úsilie o sujetovú výstavbu diela, o využívanie kompozičných postupov, ako je charakteristika postáv, funkcia rozprávača, riešenie časopriestorových vzťahov atď. V diele faktografickej prózy sa uplatňuje kategória štýlu, ktorú u nás rozpracúva najmä F. Miko.

Vnútorný pohyb v diele faktografickej prózy prebieha od vedy k literatúre. Využitie niektorých vedeckých postupov vo fáze genézy (tu máme na mysli najmä získavanie poznatkov o problematike, ktorú chce autor stvárniť) slúži na vytvorenie literárnej štruktúry. V tretej fáze literárneho procesu, v pôsobení diela sa kontaminuje vedecké a literárne.

Aspoň niekoľko heslovitých poznámok o týchto troch fázach procesu z aspektu faktografickej prózy:

1. Genéza: tu je v pomere k realistickej umeleckej próze najdôležitejšia zmena vzťahu fantázie a racionálnologickej zložky. Autor faktografickej prózy sa konfrontuje s istým komplexom východiskových faktov, identifikovaných tou či onou vedeckou disciplínou a situovaných do minulosti. Konfrontácia s vedeckou disciplínou je chrbtovou kosťou diela faktografickej prózy. Orientácia na tú či onú vedeckú disciplínu znamená aj možnosť porovnať genézu faktografickej prózy s vedeckým poznávacím procesom. Pravda, na rozdiel od primárnosti vedeckého procesu založeného na objavovaní ešte neznámeho, vedecky nového, je proces tvorby diela faktografickej prózy sekundárny tvorivý proces. Od autora sa nevyžaduje bezpodmienečne objavovanie nových vedeckých faktov, ale o to väčšia musí byť celková novosť a originálnosť informácie.

2. Štruktúra: z hľadiska konfrontácie s vedou je v štruktúre diela základom umelecké, literárne. To, čo dielo faktografickej prózy absorbovalo z vedy, je podriadené umeleckému zámeru. V štruktúre diela sa autorská osobnosť presazuje ovela vehementnejšie, "osobnejšie" ako vo výsledku vedeckej práce.

3. Pôsobenie: tu je prevaha literárneho nad vedeckým ešte zjavnejšia. Vedecká informácia je určená pomerne úzkemu okruhu "zasvätených". Naproti tomu adresátom diela faktografickej prózy je široký okruh ľudí. Z aspektu pôsobenia diela v spoločenskom kontexte je nepomerne dôležitejšie usúvzťažnenie diela faktografickej prózy nie s vedeckým kontextom, ale s literárnym, prozaickým kontextom hlavného vývinového prúdu. Spoločným menovateľom je tu spoločensky závažné poznanie, ktoré literatúra prináša. Pritom v diele faktografickej prózy je toto poznanie menej zovšeobecňujúce ako v realistickom prozaickom diele, zato je nepomerne konkretnejšie a koncentrovanejšie.

Diela faktografickej prózy ako konfrontačný etalón realistickej umeleckej prózy prekonávajú obmedzený, takmer taxatívny počet dejových situácií. Z aspektu možných riešení ľudského osudu (teda - poetologicky povedané - postavy) a udalosti (teda sujetu) vyberajú reálny ľudský osud, reálnu udalosť. A neraz sa im darí dokázať, že skutočnosť je zavše vzrušujúcejšie ako fikcia.

Z toho, čo sme povedali dosiaľ, vyplýva napojenosť diela faktografickej prózy na vedu ako východisko, na sprostredkovanie poznania. Zdôrazníme len, že faktografická próza využíva model vedeckého poznania na vytvorenie literárnej štruktúry, pričom jej cieľom je rovnako sprostredkovať aj poznanie. Toto poznanie je zrejme aj jej opodstatnením, čo nevylučuje ambíciu faktografickej prózy, často s charakterom záväzného prvku autorského zámeru, prenášať akcent zo samého faktu na zmysel a zážitky účastníkov udalostí. Tak to zdôrazňujú teoretici tejto literárnej kategórie Weber, Javčunovskij a ďalší.

Konštatovali sme, že faktografická próza je jedným z pólov vzťahu faktov a fikcie, ako sa konkretizoval vo vývine literatúry. Ešte dôležitejšie však je, že táto literárna kategória sa dynamicky rozvíja a má prakticky neobmedzené možnosti ďalšieho napredovania.

ПРОБЛЕМАТИКА ЛИТЕРАТУРЫ ФАКТА

Тезисы: Исходя из развития науки в 20 столетии, указать на структурные изменения в литературе, а особенно на возникновение двух новых литературных категорий, прямо связанных с развитием науки - на научную фантастику и на литературу факта: основные поэтологические константы модерной литературы факта рассматриваются на фоне развития отношений между фактами и функцией в литературе от древнейших времен до наших дней, на основе развития тех литературных явлений, с которыми литература факта имеет точные соприкосновения.